

Bécsi svéd követjelentések Magyarországról, 1652–1662

A közép-európai Habsburg-hatalom legveszedelmesebb, legfőbb ellensége a harmincéves háborúban, attól kezdve, hogy Gusztáv Adolf 1630-ban partra szállt Észak-Németországban, Usedom szigetén, a svéd királyság volt. A két nagyhatalom kölcsönös bizalmatlansága és egymás iránti gyanakvása a vesztfáliai békekötés után is fennmaradt. A békeszerződés pontjainak végrehajtása elkerülhetetlenné tette az állandó diplomáciai kapcsolat megteremtését, Svédország első bécsi követének kinevezésére mégis csak három évvel a béke megkötése után, 1651-ben került sor. A követ személyének kiválasztása nem hagy semmi kétséget a most első ízben betöltött diplomáciai poszt rendkívüli jelentősége felől.

Svédországnak a német-római császár mellé akkreditált első rezidense Matthias Biörenklou (1607–1671) lett. Az ekkor 44 éves követ, aki a diplomáciai szolgálatban szerezte meg a svéd nemességet, országa külügyeinek egyik irányítója volt. A vesztfáliai béketárgyalások során előbb követtségi titkári, majd rezidensi rangban volt tagja a svéd delegációnak. Bécsi szolgálati helyét 1652 elejétől fennmaradt jelentéseinek tanúsága szerint kormánytanácsosi rangban foglalta el, de már fél év múlva a birodalmi gyűlés színhelyére, Regensburgba távozott, s többé nem is tért vissza Bécsbe. 1654-től államtitkári rangban Stockholmból vezette a svéd külügyeket, 1661-ben udvari kancellár, 1664-ben az országtanács tagja lett.¹

Már Biörenklou jelentéseiből² körvonalazni lehet Magyarország – egyelőre szerény – helyét a svéd külügyi érdeklődés szemhatárán. A török elleni védekezés, az ellenreformáció, a protestánsok, elsősorban természetesen az evangélikusok helyzete, valamint a magyarországi belpolitika, a rendi opposíció érdekelte a svéd követet. Idejének és munkaerejének nagyrészt azonban a birodalmi ügyek foglalták le, rövid bécsi tartózkodása alatt a magyar viszonyok alaposabb megismerésére alig lehetett módja. De 1652 március 13/23-i³ jelentése pontosan tájékoztat a magyar poli-

¹ Svenskt Biografiskt Lexikon, IV. Stockholm 1924. 465.

² Svenska Riksarkivet, Stockholm (a továbbiakban: SRA), Diplomatica, Germanica 278. (Mint hogy a követjelentéseket tartalmazó kötetekben általában nincs lapszámozás, az egyes jelentésekre és mellékletekre dátum szerint hivatkozom. Visszakeresésnél figyelembe veendő, hogy az iratok időrendje kötéskor néhol összezavarodott, a mellékletek sem fekszenek mindig a megfelelő jelentés mellett.)

³ A svéd követjelentések ezidőben a napi keletet általában mind a Svédországban használt Julianus-, mind a Bécsben és Magyarországon használt Gergely-naptár szerint megadják; ha csak az egyiket adják meg, megjelölik, hogy a régi (*styli veteris*) vagy az új (*styli novi*) naptárról van-e szó. Tanulmányom szövegében a magyarországi események dátumát mindig a Gergely-naptár szerint adom meg; az eltérés a két naptár között ekkor tíz nap volt.

तिकai élet két irányzatáról, az esztergomi érsek és a klérus Habsburg-hű, militáns katolikus vonaláról, valamint Pálffy Pál nádor és csoportja ettől eltérő, az ország szabadságát (*libertatem status*) célul tűző koncepciójáról.⁴

Biörenklou távozása után jó két évig nem működött svéd diplomáciai képviselő Bécében. Csak 1654 nyarán tűnik fel egy svéd ügyvivő a császári udvarban, Heinrich Stäyger. Személyéről semmit nem tudtam megállapítani. Bár svéd szolgálatban állt, nem volt svéd nemes. Jelentéseit németül írta. Özvegye 1660-ban Pozsonyban élt.⁵ Véleményem szerint svéd szolgálatba lépett birodalmi német, esetleg osztrák evangélikus lehetett. A svéd diplomácia magyarországi kapcsolatait ő építette ki rövid egy év alatt. Amikor, 1655 nyarán, ismét rezidens került a bécsi svéd követség élére, ő ágensi beosztásban ott maradt; Bécében is halt meg 1656. január 8-án.⁶

Stäyger jelentéseiben⁷ a magyar vonatkozások túlnyomó része az 1655-i országgyűléshez kapcsolódik. Már 1654. augusztus 2/12-én említi, hogy III. Ferdinánd 14 napon belül ki akarja bocsátani az országgyűlési meghívókat. Szeptember 13/23-án megjegyzi, hogy „a magyar országgyűlés körül ismét teljes a csend”, október 11/21-én jelenti, hogy a járvány miatt halogatják, december 6/16-án pedig, hogy január 28-ra tervezik az országgyűlés megnyitását. Eddigre már kapcsolata lehetett magyarországi evangélikusokkal, mert egy másik, ugyancsak december 6/16-án kelt jelentésében nemcsak az ellenreformáció előretöréséről, hanem a protestáns magyar rendek országgyűlési terveiről is tudósít.

Az országgyűlés megnyitása mindenesetre elhúzódott. III. Ferdinánd csak március 2-án ment le Pozsonyba. Hat nappal később követte őt Stäyger is, és végignézte gróf Homonnay pozsonyi bevonulását.⁸ Informátorai tájékoztatták a svéd ügyvivőt a nádorválasztás fordulatairól, a bécsi udvar tervéről, hogy halasszák el a nádorválasztást három évvel, s erre az időre nevezzék ki az esztergomi érseket királyi helytartóvá, és arról is, hogy a rendek ragaszkodtak a nádorválasztáshoz. Tudott Stäyger arról, hogy Forgách, Zrínyi, Csáky és Wesselényi grófok kívánták jelölteni magukat a nádorságra, és meglepte őt Wesselényi megválasztása. Az országgyűlés eseményeit Bécsből is figyelemmel kísérte: „a magyar országgyűlési tárgyalásokról néhány jó konfidens megbízhatóan tájékoztat” – jelentette 1655 május 5/15-én; magyarországi németajkú hitsorsosai országgyűlési iratok másolatát is eljuttatták hozzá, így a királyi proposíciókat,⁹ az evangélikus rendek április 19-i feliratát és az erre adott választ,¹⁰ és feltehetően az ő révén jutott el Pálfalvy János „Modus recuperandi Hungariam”

⁴E két irányzat meglétét hazai források alapján kimutatta *Péter Katalin*: A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán. Rákóczi Zsigmond és Pálffy Pál. Budapest 1973. (Kéziratok kandidátusi értekezés.) Vö. *uő.*: A magyar romlásnak századában. Budapest 1975. (Magyar História.) 83–103.

⁵SRA Diplomatica, Germanica 287, fol. 109–112.

⁶SRA Diplomatica, Germanica 282, Schweder Dietrich Kleihe 1656 január 5/15-i jelentésében.

⁷SRA Diplomatica, Germanica 280. (Vö. 2. jegyzet.)

⁸Uo., az 1655. március 7-i (*styli veteris*) jelentése C. melléklete.

⁹Uo., az előző jegyzetben id. jelentés A. melléklete.

¹⁰Uo., az 1655. április 21-i (*styli veteris*) jelentés melléklete.

c., a Habsburgok örökös királysága mellett állást fogláló röpiratának egy kéziratoss példánya is Stockholmba.¹¹

Az országgyűlés eseményei közül Stäygart csak a magyarországi evangélikusok helyzetével kapcsolatos dolgok érdekelték, a nádorválasztást is csak ebből a szempontból nézte. „Egyébként veszedelmesnek látszik a helyzet Magyarországon – írta 1655. március 8/18-án –, amennyiben mindenféle széles távlatú alapokat raknak le a teljes ellenreformáció és az evangélikus és a református vallás elnyomása érdekében. Egyes katolikus hazafiak éppen ezért az evangélikusokkal együtt elutasították a helytartóságra irányuló kívánságot, hogy ti. az érsek úr még három évig lássa el a nádor tisztét, de ezzel csak bajt és bosszúságot okoztak, mert az említett Wesselényi gróf úr szelleme olyan, hogy minden erejével a jezsuiták útmutatását követi és az ő akaratukat hajtja végre a legelszántabban.” Ez alkalommal hitsorosai tájékoztatták Stäygart legfrissebb sérelmeikről is, de annál felháborítóbb esetről, mint hogy gróf Illésházy István a Csallóközben kalapot rakott egy disznó fejére, és azt mondta: valódi kálvinista prédikátor, nem tudtak beszámolni.¹² Zrínyi Miklós azzal nyerte el a svéd ügyvivő rokonszenvét, hogy királyi audienciáján szót emelt a jezsuiták ellen. Ezek után beszámolt Stäyger Biörenklou külügyi államtitkárnak Zrínyi és Auersperg herceg éles szóváltásáról, amely majdnem kardrántásig fajult, de a vita tárgyáról csak annyit sikerült megtudnia, hogy az ország szabadságáról és meg nem tartott ígéretekről volt szó.¹³ Röviden tájékoztatnak még a jelentések a rendi sérelmek tárgyalása körüli huzavonákról, és elég részletezően Lipót főherceg magyar királlyá választásáról és megkoronázásáról.¹⁴

Stäyger legfontosabb magyarországi feladata azonban az volt, hogy királya nevében felvegye a kapcsolatot Erdéllyel, nyilvánvalóan a Lengyelország elleni közös fellépés céljával. X. Károly 1654 szeptember 16/26-án utasította erre bécsi ügyvivőjét, de Stäyger a kapcsolat felvételére csak a pozsonyi országgyűlésen talált alkalmat, ahol 1655. március 17-én titokban kétszer is tárgyalt II. Rákóczi György köveivel, Klobusiczky Andrással és Mednyánszky Jónással, s a tőlük hallottak alapján jelentette urának Rákóczi felajánlkozását.¹⁵ Június elején Stäyger szerzett az Erdélybe induló Gotthard Velling svéd követ számára a magyar kancelláriától útlevelet.¹⁶ Stäyger diplomáciai pályájának alighanem csúcspontját jelentette, hogy az erdélyi fejedelem 1655. augusztus 3-án levélben mondott neki köszönetet, és egyben a havasalföldi személynélázadás leveréséről is tájékoztatta.¹⁷

¹¹ SRA Diplomatica, Germanica 604, Nr. 34. A szöveg modern kiadása bécsi példányról *Baranyai Béla*: Tanulmányok és közlemények a magyar jog-, alkotmány- és köz-történet köréből, II. Karczag 1927. 91–98. (Az SRA-ban levő magyar vonatkozású iratokat rendező és jegyzékbe foglaló *Vörös Márton* az iratot az 1680-as években keletkezett jelentésnek vélte: Hungary and Sweden. Early Contacts, Early Sources. Budapest 1975. 77.)

¹² SRA Diplomatica, Germanica 280, az 1655. március 8-i (*styli veteris*) jelentés Bericht aus Ungarn c. melléklete.

¹³ Uo., az 1655. április 21-i (*st. v.*) jelentésben, ill. az április 26-i (*st. v.*) jelentés utóiratában.

¹⁴ Uo., az 1655. június 11-i (*st. v.*) és 23-i (*st. v.*) jelentések mellékletei.

¹⁵ Uo., az 1655. augusztus 18-i (*st. v.*), ill. az 1655. március 8-i (*st. v.*) jelentésben.

¹⁶ Uo., az 1655. június 15-i (*st. v.*) jelentésben; a június 23-i (*st. v.*) jelentéshez mellékelve az 1655. június 8-án (*styli novi*) kiállított útlevél szövegének másolata.

¹⁷ Uo., az 1655. június 23-i (*st. v.*) és augusztus 18-i (*st. v.*) jelentés közé bekötve.

A Lengyelország elleni svéd támadás kibontakozása és az Erdéllyel való kapcsolatfelvétel ismét diplomáciai kulcspozícióvá tette a bécsi svéd követséget. Stäygernek sem társadalmi rangja, sem politikai tapasztalata nem volt elegendő a küszöbön álló játszamához. 1655 augusztus közepén új ember, ismét egy rezidens, vette át a bécsi követség vezetését: Schweder Dietrich Kleihe († 1681), svéd nemes, 1648 óta diplomáciai szolgálatban, 1655-től kezdve brémai tanácsúr.¹⁸ Matthias Biörenklou által ellenjegyzett és valószínűleg általa is készített utasítása 25 pontban foglalta össze feladatait, amelyek legnagyobb része a svéd király érdekeinek képviseletét bízta rá a római birodalomban és a császári udvarban, s csupán egyetlen pont, a 24., írta elő számára a német birodalommal szomszédos országok, Franciaország, Spanyolország, Svájc, Itália, Törökország, Magyarország, Erdély, Havasalföld, Moldávia, Ukrajna, Tatárország, Muszkaország és Lengyelország dolgainak figyelemmel kísérését.¹⁹ Ennek a szerzetágozó feladatnak Kleihe igyekezett tőle telhetőleg eleget tenni; minthogy ilyen sokoldalú érdeklődés arányos kielégítése meghaladta a csak néhány beosztottal dolgozó rezidens lehetőségeit, bécsi tartózkodása alatt (1655–1657 és 1661–1662) Magyarországot tüntette ki egyre növekvő figyelmével. Otthoni társadalmi állása megnyitotta előtte azokat az ajtókat is, amelyek Stäyger előtt zárva maradtak. Sokat időzött a császári előszobákban, rendszeresen érintkezett más hatalmak Bécsben működő diplomatáival, fogadták őt az udvar befolyásos méltóságai, egyszer-egyszer maga a császár is. Rendelkezésére állt az a javarészt magyarországi evangélikusokból álló konfidens hálózat, amelyet még Stäyger épített ki, de nem érte be a megelövel. Kellott, hogy legyen embere különböző magyar főurak udvarában, és a bécsi udvari haditanácsban is. Informátorai kiletét gondosan titkolta, jelentéseiben, amelyeket – tekintettel a bizonytalan postai viszonyokra – mindig három különböző úton küldött el, biztos forrásra, megbízható forrásra, különböző meg nem nevezett jóbarátokra hivatkozik. Ilyen körülmények közt különös súlyt kap és további következtetésekre jogosít fel, ha kivételesen mégis néven nevezi informátorát.

Ha az ember folyamatosan olvassa a bécsi svéd követjelentések sorozatát, egyenesen mellbevágó az a színvonalemelkedés és tematikai gazdagodás, amely 1655 augusztusában, Kleihe megérkezésével, egyik napról a másikra bekövetkezett. A legfel-tűnőbb új vonás az intenzív katonai kémkedés.

Kleihe már első jelentéséhez mellékel egy részletes létszámkimutatást a császári hadseregről, külön a lovasságról és külön a gyalogságról, ezredenkénti bontásban. Eszerint 1655 késő nyarán az összesen 29 100 katonának majdnem a fele, 14 000 fő Magyarországon állomásozott.²⁰ A sereg állapota siralmas. Lipót koronázására a magyarországi ezredek-ből összesen 800 lovasat sikerült csak Pozsonyba felvinni, ezek is javarészt kölcsönvett lovakon ültek.²¹ Sűrűn foglalkoznak a jelentések a csapatok birodalmon belüli mozgásával, ezredek, sőt századok áthelyezésével, ami gyakran sa-játos nehézségekkel járt. A Montecuccoli lovasregiment két századát gróf Batthyány

¹⁸ Den Introducerade Svenska Adelns Ättartavlor... Ed. Gustav Elgenstierna. Stockholm 1925–1936. IV. 135.

¹⁹ SRA Diplomatica, Germanica 286.

²⁰ SRA Diplomatica, Germanica 281, az 1655 augusztus 18/28-i jelentés melléklete.

²¹ Uo., az 1655. szeptember 12/22-i jelentésben.

például csak akkor engedte elindulni Körmendről új állomáshelyükre, Sziléziába, amikor adósságaikat a jobbágyoknak megfizették.²²

A katonai kémkedés mellett Kleihe jelentéseinek másik fő témája a belső ellenzék. Míg Stäyger szemében ez lényegében azonos volt a protestánsokkal, és az 1655-i országgyűlésen Zrínyi Miklós körül csoportosuló katolikus ellenzékéről is csak protestáns forrásból értesült, Kleihének egy hónap sem kellett, hogy ezt a problematikát is magasabb szintre emelje: „Magyarországon, Csehországban, Morvaországban és Sziléziában, magukban az Osztrák Tartományokban is, sok az elégedetlen, katolikusok éppúgy, mint evangélikusok...”²³ Amikor egy egyszerű bíraskodási ügyben az udvar királyi mandátummal hatályon kívül helyezte a nádor ítéletét, Kleihe megszerezte és másolatban elküldte királyának Wesselényi felháborodott tiltakozásának szövegét: úgy látszik, érzekelte a hiúságában vérig sértett nádor fellépésének lehetséges politikai következményeit.²⁴ Nem értett, mint svéd követ és evangélikus nem is érthetett egyet Wesselényinek sem bel-, sem külpolitikai vonalával, de kezdettől fogva többet látott benne „pap után járó fő”-nél.²⁵

Az Erdéllyel való kapcsolat ápolását Kleihe ugyancsak átvette Stäygeről. Az 1655 márciusi pozsonyi erdélyi–svéd kapcsolatfelvétel után a következő lépést ismét II. Rákóczi György tette meg: megbízásából magyarországi szervitora, Mednyánszky Jónás november 14-én Bécsben, Hoditz grófnő házában találkozott Kleihével, majd három nappal később ismét felkereste, most már a lakásán, a svéd követet. Miután részletesen áttekintették az európai politikai helyzetet, megállapodtak a rendszeres levelezésben. Ez a levelezés rendkívül egyoldalúan maradt ránk: Mednyánszky levelei gyakran eredetiben és mindig több másolatban is ott fekszenek Kleihe 1656–1657. évi jelentései mellett, Kleihe levelei viszont – egy alább említendő kivétellel – nem maradtak fenn. A belőlük nyerhető kép tehát szükségszerűen egyoldalú, mégis úgy látszik, mind X. Károly, mind II. Rákóczi György követe abban a tudatban élt, hogy diplomáciai szolgálataiért megkapta partnerétől az egyenlő értékű viszonzást; a levelek mai olvasójának azonban már nem ez az érzése. Mednyánszky gondoskodott a svéd diplomáciai levelezés biztonságos továbbításáról Pozsonytól, de gyakran Béctől Erdélyig; ezen az úton jutottak el az újabb és újabb utasítások a Rákóczi mellett tartózkodó svéd követekhez, sőt a kozákok, tatárok és más keleti népek közt tevékenykedő svéd ágensekhez is, és ugyanezt az utat járták be visszafelé jelentéseik. Mednyánszky (azaz Rákóczi) embereinek futárszolgálata nélkül a svéd diplomácia mozgásképtelen lett volna ezen az idegen tájon. Viszonzásul Kleihe európai hírekkel látta el Mednyánszkyt (vagyis Rákóczit), ami – más forrásaik nem lévén – azt jelentette, hogy az erdélyiek kizárólag svéd szemmel nézhették Európát, pontosabban a mintegy két hónappal korábbi Európát.

Az 1656-os év svéd–erdélyi érintkezésének középpontjában – az év vége felé egyre nagyobb nyomatókkal – Rákóczi lengyelországi beavatkozásának előkészítése állt. Kleihének ebben a postamester szerepe jutott, így jelentései legfeljebb a lényegét

²² Uo., az 1655. november 10/20-i jelentésben.

²³ Uo., az 1655. szeptember 12/22-i jelentésben.

²⁴ Uo., az 1655. november 3/13-i jelentés B. melléklete.

²⁵ Zrínyi Miklós levelei, Közzéteszi Markó Árpád, Budapest 1950. 69.

nem érintő részletekkel gazdagítják a Szilágyi Sándor által megrajzolt diplomáciatörténeti képet.²⁶ A Rákóczihoz küldött Sternbach és Velling svéd követek számára ő szerzett magyar útlevelet, és ezzel meggyorsította a Morvaországban gróf Illésházy által letartóztatott diplomaták szabadulását. Mednyánszky 1656. augusztus 1-i leveléből tudjuk, hogy Lednicétől kezdve Rákóczi katonái kísérték Sternbachékat.²⁷

Ebbe a témakörbe tartozik az a Mednyánszky útján előterjesztett²⁸ és állandóan ismételt erdélyi kérés, hogy X. Károly küldjön követet a portára, hogy az eloszlassa a török bizalmatlanságát és ellensúlyozza a császár és a lengyel király konstantinápolyi követeinek Rákóczi-ellenes lépéseit. Kleihe jelentéseiből kitűnik, hogy a svéd diplomácia nem értette meg a követküldés fontosságát. Az 1656 augusztusában előterjesztett kérés teljesítésére csak hosszú hónapok múlva került sor, és közel egy évig tartott, míg Clas Rolamb svéd követ – már a lengyelországi katasztrófa idején – végre eljutott Konstantinápolyba.

A Rolamb utazását tárgyaló iratok elsősorban a magyarországi közlekedési viszonyok szempontjából érdekesek. Miután 1656 szeptemberében a lengyelek a nekik elzálogosított szepesi városokból kiindulva a Szepességben, de magyar területen elfogták és Lubló várába hurcolták a X. Károlytól hazatérőben levő török követet és kíséretét,²⁹ Kleihét, Mednyánszkyt, sőt Rákóczit is intenzíven foglalkoztatta Rolamb zavartalan magyarországi átutazásának biztosítása. Mednyánszky vagy a török határ közelében vezető utat javasolta, hozzátéve, hogy ez csak török menlevéllel biztonságos, vagy pedig a bányavárosokból Murányon, Csetneken, Rozsnyón át Kassára vezető utat,³⁰ a svédek végül Rákóczi tanácsa³¹ szerint jártak el: Rolamb inkognitóban utazott, csak egy szolgálóval, magyar ruhában, mintha a fejedelem embere lenne, és postán, mert a posta pénzért mindenkit elvisz.

Bár Kleihe lelkiismeretesen gondoskodott és jelentett Rolamb biztonságos utazásáról, a bécsi svéd követ figyelmét természetesen elsősorban nem Rákóczi konstantinápolyi háttérbiztosítása, hanem a császári udvar és János Kázmér lengyel király kapcsolatai kötötték le. Egyik lengyel követség a másik után kereste fel Bécset, katonai segítséget kérve a svédek ellen. A Habsburg-hatalom egyelőre nem kívánt beavatkozni a lengyelországi háborúba, de ennek lehetőségét nem lehetett kizárni. Így Kleihe negyedévenként pontos adatokkal szolgált a császári sereg összetételéről, az ezredek

²⁶ Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. Budapest 1891.

²⁷ SRA Diplomatica, Germanica 282, az 1656 júniusi, júliusi és augusztusi jelentésekben. Az útlevél szövegének másolata mellékelve a július 5/15-i jelentéshez. Sternbach jelentését letartóztatásukról kiadta Szilágyi, i. m. II. 143–145. Az eset bécsi verziója Kleihe július–augusztusi jelentéseiben. Nostitz gróf cseh kancellár Illésházy értetlenségét okolta mentegetőzésében: „ein Vngarischer Kopf” (az augusztus 9/19-i jelentésben), ami nem egyetlen jele az udvari arisztokrácia lenézésének magyar osztályos társaik iránt. Mednyánszky levele a július 31/augusztus 10-i jelentéshez mellékelve.

²⁸ Uo., az 1656. augusztus 9/19-i jelentésben.

²⁹ Mednyánszky erről tudósító, Beckón 1656. szeptember 22-én kelt levele mellékelve a szeptember 17/27-i jelentéshez.

³⁰ Uo., az 1656. szeptember 24/október 4-i jelentés melléklete.

³¹ SRA Diplomatica, Germanica 283, az 1656. december 24/1657. január 3-i jelentés melléklete, az egy héttel későbbi jelentés mellé bekötve.

állomáshelyéről és létszámáról;³² jelentéseinek állandó témája a tüzérség állapota, felszerelése, a jól képzett tüzértisztek név szerinti felelőseivel. Császári tüzérek svéd szolgálatba csábítása azonban, úgy látszik, nem járt eredménnyel.

Azt hiszem, a császári sereg akcióképességének svéd szempontból nagyon lényeges kérdésével függ össze Kleihe rendkívüli érdeklődése a török–magyar határvillongások iránt. A kanizsai basa 1656 januári sikeres portyája kapcsán Kleihe azt jelenti, hogy „a végvárok nemcsak rossz állapotban vannak, hanem őrségük is kevés, kifogytak ágyúból, lőszerből és élelemből, a katonák is nagyon kedvetlenek, mert oly régóta nem kaptak fizetést”.³³ Gondosan beszámol mind a törökök betöréseiről, mind a magyar urak portyáiról, az 1657 január végi rajtaütésről például négy jelentésében is.³⁴

A török–magyar határvidéket nemcsak a két szemben álló fél nem békebontásnak, legfeljebb incidensnek minősülő portyázásai tették bizonytalanná, hanem olyan, felderítetlenül maradt erőszakos cselekmények is, mint amelyek közül kettőről Kleihe tudósít. 1656 őszén a Bécsből Budára tartó császári futárt álarcosok támadták meg, őt bántalmazták, a nála levő leveleket pedig elvették; az álarcosok kilétét szoros vizsgálat sem tudta megállapítani.³⁵ Néhány héttel később pedig ismeretlen tettesek, állítólag szabad hajdúk, egy kereskedő karavánt támadtak meg Komárom és Esztergom közt a Dunán, s hiába volt mind császári, mind török részről útlevelük, 27 rác és 19 zsidó kereskedőt legyilkoltak, 160 000 tallér értékű árujukat pedig elrabolták.³⁶

A török front kérdéséhez kapcsolódnak a svéd követ Zrínyi Miklós különös magatartásáról szerzett információi is. Először 1656. szeptember 6/16-i jelentésében, a török–velencei háború kapcsán említi, hogy az udvar nem bízik némely horvátországi előkelő úrban, különösen Zrínyiben nem, mert az a hír járja, „daß er mit dem Bassa zu Buda in absonderlichen Pacten stehe”, és így a határokon mindennapos portyák során a törökök és Zrínyi emberei közt nincs ellenségeskedés.³⁷ 1657. január 21/31-én megismétli, hogy az idősebb Zrínyi, a bán, „sich veranlaßet befunden, einen Anstandt mit den Türcken, und zwar unbewust lhr Kay. Mayt., nicht ohne sich darüber zugezogenen wiederigen Verdacht einzugehen”, 1657. június 10/20-i jelentésében pedig beszámol a magyar urak bécsi tanácskozásáról, amelyben informátora szerint Zrínyi elmondta, hogy „az elmúlt évben szükségesnek látta, hogy rövid időre megegyezzzék a törökkel a portyázások szüneteltetéséről”.³⁸ Nem hiszem, hogy tévednék, amikor Zrínyinek ezt az 1656. évi fegyverszünetét összefüggésbe hozom

³² SRA Diplomatica, Germanica 282, az 1656 április 12/22-i, július 23/augusztus 2-i és szeptember 24/október 4-i jelentés melléklete.

³³ Uo., az 1656. január 26/február 5-i jelentésben.

³⁴ SRA Diplomatica, Germanica 283, az 1657. január 10/20-i, január 14/24-i, január 21/31-i és január 28/február 7-i jelentésben. (A január 14/24-i jelentés hibás évszámmal kiadva: Történelmi Tár 1893. 412–413.)

³⁵ SRA Diplomatica, Germanica 282, az 1656. november 19/29-i jelentésben.

³⁶ Uo., az 1656. december 17/27-i jelentésben.

³⁷ Uo., az 1656. szeptember 6/16-i jelentésben.

³⁸ SRA Diplomatica, Germanica 283, a szövegben dátum szerint említett jelentésekben.

II. Rákóczi György török védnökség alatti magyar királysága ezidőben felmerült ter-
vével.³⁹

1657 január elején Rákóczi betört Lengyelországba. A lengyel hadjárat hét hónapja alatt az erről Bécsbe érkező hírek központi helyet foglalnak el a követjelen-
tésekben. Történeti értékük azonban ezeknek az információknak nem sok van. Kleihe
maga is tisztában volt vele, hogy csak mendemondákat jelent, s hogy a svéd király
Rákóczi táborában időző követeitől sokkal megbízhatóbb és frissebb híreket kap.
Ami a bécsi jelentésekben igazán érdekes és nemegyszer meglepően új, az a lengyel-
országi vállalkozás magyarországi hatása, az a politikai mozgás, amit a magyar ren-
dekben kiváltott. Világosan megkülönböztethető az a két, egymással szemben álló
irányzat, amelynek létezését az első bécsi svéd követ, Biörenklou, már öt évvel
korábban megállapította. Az udvari, jelen esetben lengyelbarát irányzat vezető
személyiségei Lippay érsek mellett Szelepcsényi kancellár és Wesselényi nádor, a
másik, a Rákóczi-párti irányzat legmarkánsabb képviselői Nádasdy országbíró és
Zrínyi Miklós bán. Fellépjen-e a királyi Magyarország Rákóczi ellen, vagy őrizze meg sem-
legességét, ez volt a kérdés, ám a körülmények a beavatkozás ellen szóltak.

A beavatkozás gondolata kétségkívül a bécsi udvarban született. III. Ferdinánd,
majd I. Lipót hadserege nem volt olyan állapotban, hogy a svéd sikerek tetőpontján,
Rákóczi egyelőre győzelmes előnyomulása idején beavatkozhatott volna János Kázmér
mellett. A legtöbb, amire Bécs vállalkozhatott, a magyar urak Erdély elleni diverzióra
ösztönzése volt. Visszaemlékeztek az öreg I. Rákóczi György 1644/45. évi támadá-
sára, amikor sikerült a magyar urakat harcba küldeni Erdély ellen. A helyzet persze
most egészen más volt; II. Rákóczi György nem Magyarország ellen indult. Bár 1656
őszén, Rákóczi mozgolódásának hírére egyesek menekülni kezdtek Erdély szomszéd-
ságából, 1657 tavaszán pedig Széchy Mária Bécsből sietve hazautazott, hogy értékeit
a küszöbön álló háború elől biztonságba helyezze,⁴⁰ a magyar urak tisztában voltak
vele, hogy Rákóczi őket nem fenyegeti.

Tisztában kellett, hogy legyen ezzel a bécsi udvar is, mert II. Rákóczi György
tájékoztatta terveiről a magyar főméltóságokat, sőt a császárt is. 1656 novemberében
Mednyánszky Jónás fia vitte el a fejedelem III. Ferdinándnak szóló levelét Szelep-
csényi kancellárnak, aki „azt elolvastván nagyon zavartnak látszott, mindenki mást
elküldött, és szobájában nagy léptekkel fel-alá járva így kiáltott fel: Ó ti nyomorult
lengyelek! Micsoda világ! Micsoda világ!” és azonnal jelentést tett a császárnak.⁴¹
III. Ferdinánd parancsára Szelepcsényi november 27-én Magyarországra indult, tárgyalt
Pozsonyban Lippayval, majd felkereste Felső-Magyarországon Wesselényit is, december
24-én ért vissza Bécsbe, 26-án másfél órás kihallgatáson volt a császárnál, de ekkor
még azt hitte, hogy Rákóczi tavasz előtt nem fog megindulni.⁴² 1657. január 17-én
Erdélybe indult, abban a reményben, hogy a fejedelmet még Kolozsváron éri.

³⁹ Péter Katalin: Zrínyi Miklós terve II. Rákóczi György magyar királyságáról. Századok 106
(1972) 653–666.

⁴⁰ SRA Diplomatica, Germanica 282, az 1656. október 15/25-i, és Germanica 283, az 1657
április 22/május 2-i jelentésben.

⁴¹ SRA Diplomatica, Germanica 282, az 1656. november 19/29-i jelentésben.

⁴² Uo., az 1656 december 17/27-i jelentésben.

Útközben értesült róla, hogy elkésett.⁴³ Ismeretes, hogy végül is Lengyelországban kereste fel Rákóczit, de természetesen nem tudta rávenni a vállalkozás félbehagyására.

Nádasdy Ferenc országbíró, aki igen jó kapcsolatban volt Rákóczival, már 1656 novemberében minden nap várta a fejedlem megindulásának híré.⁴⁴ Az erdélyi sereg végül is 1657 január közepén nyomult be Lengyelországba, később, mint ahogy a magyar urak várták, de jóval korábban, mint ahogy Bécsben számították. Rákóczi követe, Mednyánszky Jónás, január 27-én érkezett a császárvárosba, s január 30-án délután fogadta őt III. Ferdinánd, Rákóczinak a császárhoz intézett levelét, amelyben megindokolta beavatkozását a lengyel ügyekbe, és semlegességre szólította fel Ferdinándot, Mednyánszky másolatban átadta a svéd követnek is.⁴⁵ Tartalma megegyezik Mednyánszky magyar nyelvű követi utasításával.⁴⁶

A tavaszi hónapokban egymást követték Bécsben a magyar urakkal tartott konferenciák. A svéd követet érezhetően idegesítették ezek a tárgyalások, hiszen minden alkalommal az Erdély elleni diverzióról volt szó. Pedig Mednyánszky még január végén megmondta neki, hogy „a fejedelemnek . . . a magyarok miatt nem kell aggódnia”,⁴⁷ s a diverziós tervekől valóban nem lett semmi. Éppen ezért itt nem is térek ki e tárgyalások különböző fordulataira, amelyek hétről hétre nyomon követhetők Kleihe jelentéseiben. Csupán záró akkordjukat idézem, már Rákóczi vállalkozásának összeomlása után: „az idősebbik Zrínyi gróf úr egy traktátust adott ki, és abban felsorolta az érveket, hogy Magyarország miért ne indítson háborút az erdélyi fejedelem ellen”.⁴⁸ Ennek a traktátusnak a szövege sajnos elveszett, vagy lappang.

Hogy Rákóczi magyarországi hívei a diverzió terveinek megvitatása, majd elutasítása kapcsán felvették-e a kapcsolatot az erdélyi fejedlem szövetségesének bécsi követével, nem tudjuk, de valami közvetett nyom erre utal. Mednyánszky Jónás február 10-i levelében⁴⁹ a svéd követ figyelmébe ajánlotta – ő, aki soha néven nem nevezte bizalmas kapcsolatait – soproni jóbarátját, Vitnyédy Istvánt. A kapcsolat létre is jött. Kleihe 1657. február 28/március 10-i levelét (amely nem maradt ránk) Vitnyédy továbbította Mednyánszkyknak,⁵⁰ a svéd országtanáchoz küldött 1657. március 14/24-i jelentésében közölt lengyelországi hírek forrása „egy előkelő ember Magyarországról, Sopronból”,⁵¹ és a X. Károlyhoz küldött május 13/23-i jelentéshez másolatban csatolta Vitnyédynek május 20-án, Sopronban kelt, ugyancsak lengyelországi híreket közlő levelét.⁵² Vagyis egy esetben, és éppen az Erdély elleni diverzióról folyó tanácskozások

⁴³ SRA Diplomatica, Germanica 283, az 1657. január 7/17-i, 10/20-i, 14/24-i és 21/31-i jelentésben.

⁴⁴ SRA Diplomatica, Germanica 282, az 1656. november 15/25-i jelentésben.

⁴⁵ SRA Diplomatica, Germanica 283, az 1657. január 21/31-i jelentés és melléklete.

⁴⁶ *Rümy Károly György*: Monumenta Hungarica. Pest 1817. 263–268.

⁴⁷ A 45. jegyzetben id. jelentésben.

⁴⁸ SRA Diplomatica, Germanica 283, az 1657. augusztus 6/16-i jelentésben.

⁴⁹ Uo., az 1657. február 7/17-i jelentés melléklete.

⁵⁰ Uo., Mednyánszky 1657. március 20-i levele, Kleihe 1657. március 21/31-i jelentéséhez mellékelve.

⁵¹ SRA Diplomatica, Germanica 285.

⁵² SRA Diplomatica, Germanica 283.

kellős közepén, Kleihe is megkockáztatta, hogy nyilvánosságra kerül Vitnyédyvel való kapcsolata. Figyelembe véve, hogy Kleihe összesen öt vaskos kötetet kitevő jelentéseiben ez lenne az egyetlen eset, amikor kiadja informátorát, arra kell gondolnom, hogy most sem történt indiszkrécio: Vitnyédy *ekkor*, ha úgy tetszik, hivatalosan képviselte a svédek előtt Rákóczi valamelyik magyarországi főúri párthívét, alighanem Zrínyit. Ez a „képviselet” azonban erre az egy alkalomra vagy helyzetre korlátozódott: az 1661–1662 évek anyagában Vitnyédy neve egyszer sem fordul elő, bár, mint látni fogjuk, nem egy lényeges információ minden valószínűség szerint rajta keresztül jutott Kleihéhez.

1657 második felének jelentéseire Rákóczi lengyelországi veresége és ennek szerteágazó következményei nyomják rá bélyegüket. Kleihe értesüléseinek fontossága megnőtt, amint a közvetlen érintkezésnek X. Károly és Rákóczi között vége szakadt. A fordulat első baljós jeleit június végén érzékeli a bécsi rezidens, amikor befutnak hozzá a felső-magyarországi lengyel betörés hírei.⁵³ Bár a lengyelek, miután Munkács városát felégették és Északkelet-Magyarországot végigrabolták, gyorsan kivonultak az országból, „a magyarok napról napra nehezebben kezelhetőkké válnak, és különösen Felső-Magyarországon felkeléstől... tartanak”.⁵⁴ Lecsillapításukra a nádor sietve a helyszínre utazott, és július 21-én Jolsván részgyűlést tartott.⁵⁵ Ezzel kapcsolatban Kleihe hozzájutott egy Wesselényinek szóló levélhez is,⁵⁶ amely beszámol a protestánsok katolikusgyűlöletéről („a pápisták árulók”), a megyékben terjesztett igaz és valótlan hírekről, a nádorról terjesztett rágalmakról, hogy ti. összejártszott a lengyelekkel, s arra kéri Wesselényit, hogy személyes biztonsága érdekében inkább ne menjen Jolsvára.

Egy sor jelentés⁵⁷ foglalkozik a magyarországi német csapatmozdulatokkal. Július végén öt ezredet vontak össze Pozsonynál, de miután beszállásolásukat sem a város, sem a környező falvak nem vállalták magukra, a szabad ég alatt kellett táborozniuk, kenyéren és vízen élve, mert a megyék elutasították élelmezésüket. Innen lassú menetben a Vág mellé vonultak, a magyarok felháborodásától és Kleihe aggodalmaitól kísérve; az előbbieket szabadságaikat, az utóbbi Erdélyt féltette. Hosszan időztek Zólyom és Besztercebánya vidékén, végül Krakkó irányában elhagyták az országot.

A lengyel betöréssel és a német csapatok megjelenésével egyidőben hallgattak el a lengyelországi hírek. Mednyánszky hosszú heteken át nem adott életjelt magáról. Kleihe attól tarthatott, hogy Rákóczi, miután X. Károly cserbenhagyta, elfordul a svéd szövetségtől, ezért július 20/30-án 7 oldalas levelet küldött Mednyánszkynek.⁵⁸ Bátorította, felidézve, hányszor vonultak vissza a harmincéves háborúban a svédek, végül mégis ők győztek, hízelt az „éltes úriember”-nek, hogy az ő javaslatára küldte X. Károly Clas Rolambot Konstantinápolyba, és hogy a svéd követ „éppen a kellő pillanatban

⁵³ Uo., az 1657. június 17/27-i és június 24/július 4-i jelentésekben.

⁵⁴ Uo., az 1657. július 29/augusztus 8-i jelentésben.

⁵⁵ A végzések latin szövegének egy példánya SRA Diplomatica, Germanica 285, az 1657 augusztus 29/szeptember 8-i jelentés melléklete, másik példánya uo., Germanica 604, Nr. 30. A végzések ezekkel pontosan megegyező magyar szövegét kiadta *Pettkó Béla*: Történelmi Tár 1884. 586–589.

⁵⁶ SRA Diplomatica, Germanica 283, az 1657. július 18/28-i jelentés melléklete.

⁵⁷ Uo., az 1657. július 18/28-i, július 29/augusztus 8-i, augusztus 6/16-i stb. jelentések.

⁵⁸ Uo., az 1657. július 29/augusztus 8-i jelentés melléklete.

érkezett” – hazudta kegyesen – és máris elhárított sok Rákóczi számára ártalmas és veszedelmes intrikát. (Mint hogy Kleihe egy korábbi jelentéséből⁵⁹ tudjuk, hogy Rolambnak éppen Mednyánszky kérésére azzal kellett érvelnie a Portán, hogy az evangélikusok soha nem támadták meg a török birodalmat, ezért török érdek, hogy Lengyelország evangélikus kézre kerüljön, biztosra vehetjük, hogy a két evangélikus követ szemében oly tetszetős érv, ha elhangzott is, semmi hatást nem tett Konstantinápolyban.)

Mednyánszky augusztus 17-én értesítette Kleihét Rákóczi hazaérkezéséről. Kemény János seregének tragédiája három héttel később vált ismeretessé Bécsben, illetve ennyi időre volt szüksége a svéd követnek ahhoz, hogy ellenőrizze és hitelesítse az augusztus közepe óta szállongó Hiób-híreket. „Ezt a vereséget a magyarok nagyon meggyászolják. Ezekben a napokban egy másik előkelő ember azt írta nekem, hogy ekkora vereséget soha nem szenvedtek el, mióta csak Magyarország koronája fennáll, bár nem egy királyuk is csatában esett el. Magáról a magyar érsekről is azt mondják, hogy amikor meghallotta, hány ezer keresztény lélek került tatár szolgaságba, könnyezett; hogy ezek krokodilkönnyek voltak-e, nem kutatom.”⁶⁰

Az őszi hónapokban Kleihe szorgalmasan jelenti az Erdélyből érkező, valamint a török várható magatartásáról szóló híreket. Rákóczi nimbuszától azonban, mint annyian kortársai közül, ő sem tudott megszabadulni, így nagyon meglepte a fejedelem lemondásának, Rédey Ferenc fejedelemmé választásának híre.⁶¹ Annaira azért nem volt naiv, mint Mednyánszky, aki azt remélte, hogy Lipót császár segíteni fogja Rákóczit a török ellen,⁶² és tisztában volt vele, hogy a Habsburg-birodalomban csak a magyar urak rokonszenveznek Rákóczival. „Magyarországon mind a katolikus, mind az evangélikus mágnások egyre jobban felismerik, hogy szabadságuk Rákóczi fejedelmi hatalmának szilárdságán áll vagy bukik, és ezért nagyon kívánják annak helyreállítását.” Beszámol arról is, hogy az udvari párt két vezetője, az érsek és a nádor meghasonlott egymással, s a nádor álláspontja mágnástársaiéhoz közeledik.⁶³

Ezekben a hetekben Kleihe már távozóban volt állomáshelyéről. Még augusztus közepén audienciára kérte őt gróf Trautsohn alsó-ausztriai helytartó, és tapintatosan megkérte – ekkor már X. Károly kivonult Lengyelországból, s Bécsben a legvadabb hírek keringtek arról, hogy Rákóczi megalázkodva békét kért a lengyelektől –, hogy térjen vissza királyához, aki őt a néhai III. Ferdinánd, és nem a most uralkodó I. Lipót mellé küldte.⁶⁴ Az udvar ennek ellenére nem sürgette, Kleihe pedig nem siette el távozását, nyugodtan felszámolta ügyeit, december 4-én még hosszan tanácskozott Bécsben Mednyánszky fiával, aki apja megbízásából tájékoztatta őt az erdélyi fejedelemváltásról, ami – mint tudjuk – feltételekhez kötött és nem végleges, és X. Károly segítségét kérte Rákóczi számára. Kleihének még egyszer alkalma volt megcsillogtatni diplomáciai fölényét a naiv erdélyiek fölött, akik pl. azt javasolták, hogy X. Károly, ha legyőzte a

⁵⁹ Uo., az 1657. január 21/31-i jelentésben.

⁶⁰ Uo., az 1657. augusztus 12/22-i és szeptember 2/12-i jelentésekben; az idézet az utóbbiból.

⁶¹ Uo., az 1657. november 14/24-i jelentésben.

⁶² Uo., az 1657. november 18/28-i jelentésben.

⁶³ Uo., az 1657. november 21/december 1-i jelentésben.

⁶⁴ Uo., az 1657. augusztus 6/16-i jelentésben.

dánokat, kényszerítse a dán királyt Rákóczi tatár fogságban levő seregének kiváltására, finoman tudtukra adta, hogy Rákóczi csak saját erejében bízhatik,⁶⁵ majd összecsomagolt, és december 19-én elutazott a császárvárosból.⁶⁶ Három és fél év múlva, 1661 nyarán tért vissza.

Hogy Kleihe mit csinált, amíg távol volt Bécsből, nem tudom, és arra a természet-szerűen fölmerülő kérdésre sem tudok felelni, hogy távolléte idején levelezésben állt-e magyarországi barátaival. Második bécsi követségének utasítása (ellentétben az elsőével) nem maradt fenn iratai között, így feladataira csak a jelentések tartalmából következtethetünk. Mint az első, úgy második követsége idején is fő feladata Svédország érdekeinek képviselője volt a német-római birodalomban, különös tekintettel az olivai béke rendelkezéseinek végrehajtására, az észak-németországi svéd birtokok jogi helyzetének rendezésére, vagyis királyának, most már a gyermek XI. Károlynak beiktatására ezekbe a birtokokba, mint birodalmi hűbérbe. Ennek a hűbérjogi rendezésnek a lassítására a császári udvar különböző bürokratikus nehézségeket támasztott, a svédek pedig az illetékek kifizetésétől húzódoztak, így a jogi rendezés előkészítése egy teljes évet vett igénybe. Ez alatt az egy év alatt, 1661 júliustól 1662 júniusáig a bécsi svéd követjelentések legrészletesebben és legbővebben Magyarországgal foglalkoznak.⁶⁷

Az 1661–1662. évi jelentések magyarországi tematikája megfelel a 1655–1657. évekének: a császári sereg állapota, a török front helyzete, a magyarországi társadalom elégedetlensége, a protestánsok helyzete, valamint Erdély. Ez az általánosságban megfogalmazott tematika azonban most Montecuccoli felső-magyarországi és erdélyi hadjáratát, Kemény János bukását, az 1662. évi országgyűlés előkészítését jelenti.

Kleithe 1661–1662. évi jelentései a korábbiakénál szélesebb információs bázisra támaszkodnak. Kétséggkívül felhasználta most is az evangélikus hitsorsosaitól, régi, vagy újabban szerzett konfidenseitől származó tájékoztatásokat, bár a Rákóczi-ház katolizálása következtében kapcsolata néhány év előtti partnerével, Mednyánszky Jónással, lényegében megszűnt. Sikerült viszont két, eddig számára hozzá nem férhető területről nagyon-lényeges és rendszeres információkat szereznie: egyrészt a hadseregből, másrészt a katolikus főúri ellenzéktől. Ami a hadsereget illeti, régebben is hozzájutott már az udvari haditanácsból származó kimutatásokhoz; most rendszeres levelezői voltak Montecuccoli seregében és néhány vár, így Szatmár helyőrségében. Ami a rendi ellenzékét illeti, a svéd követség régebben is hozzájutott már nem különösebben bizalmas jellegű országgyűlési iratokhoz; most Kleithe megkapja a magyar tanácsosoknak a királyhoz benyújtott votumait, titkos tanácskozásuk jegyzőkönyvét stb. Az a gyanúm, s ennek alátámasztására még visszatérek, hogy a katolikus főúri ellenzék és az evangélikus svéd követ közt Zrínyi Miklós „főember-szolgája”, Vitnyédy István biztosította a kapcsolatot.

Kleithe második bécsi követségének első, 1661. július 2/12-én kelt jelentése⁶⁸ mindenekelőtt a császári sereg magyarországi felállításáról számol be. Montecuccoli

⁶⁵ Uo., az 1657. november 25/december 5-i jelentés.

⁶⁶ Uo., az 1657. december 29-i (st. v.) jelentés Lipcsében kelt.

⁶⁷ Az 1661 júliustól 1662. ápriliséig terjedő jelentések: SRA Diplomatica, Germanica 287 (ez a kötet kivételesen el van látva egykorú folio-számozással); az 1662 április–júliusi jelentések uo., Germanica 288 (ismét folio-számozás nélkül).

⁶⁸ SRA Diplomatica, Germanica 287, fol. 116–120.

20–30 000 némettel Tata körül táborozik, Starhemberg altábornagy 6–8000 emberrel Kelet-Magyarországon, Zrínyi Miklós egy kisebb sereggel Csáktornyanál állomásozik. A tatai tábor fedezi mind Ausztriát, mind Alsó-Magyarországot, és visszatartja a törököt egy Felső-Magyarország elleni támadástól. A seregben szigorú rend van, a katonák egészségesek, csak a münsteriek közt tört ki a vérhas; az ételmezés jó, csak a zsoldfizetés akadozik. Montecuccoli úgy látszik Esztergom ostromára készül. Starhembergnek Kemény Jánost kellene támogatnia Erdélyben, de serege túl gyenge ahhoz, hogy felvegye a harcot a fejedelemséget elárasztó törökökkel. Zrínyi Kanizsával szemben Újzrinyivárat építi.

A magyarok még csendben vannak, félnek a töröktől, de nem bíznak a császáriakban sem, különösen az evangélikusok nem, és egész Felső-Magyarország evangélikus. A magyar urak Montecuccoli hívására nem voltak hajlandók hadba szállni, mondván, hogy a király ezt még nem kérte tőlük, de hamarosan összejönnek, és kialakítják álláspontjukat. Úgy gondolják, hogy ha a császár komolyan meg akarná támadni a törököt, akkor is elég lenne az országban levő német csapatok egyharmada; Kleihe szerint a magyarok túlbecsülik saját erejüket.

Az ellenreformáció pillanatnyilag szünetel, ennek ellenére Kassa városa nem hajlandó császári őrseget befogadni, mert vallásszabadságát félti.

A bécsi udvar ezt a nyarat tárgyalásokkal akarja elhúzni, a Konstantinápolyba küldött császári követ Várad kiürítését, Erdély Kemény Jánosnak való átengedését követeli, s Bécsben azt remélik, hogy a török háborút sikerülni fog egy évvel elodázni.

Kemény János 15 000 főnyi segítséget kért Bécsben, de egyelőre csak Starhemberg 6000 embere van útban, viszont 60 000 török van már Erdélyben.

És ehhez a rendkívül alapos, körültekintő jelentéshez van mellékelve egy magyar főúri tanácskozás állítólagos jegyzőkönyve, a király által a magyar mágnások elé terjesztett négy kérdésről s a rájuk adott válaszról.⁶⁹ Az első kérdés több nyugat-magyarországi vár átengedése Ausztriának, a második császári őrsegek befogadása magyarországi városokba, a negyedik állandó adó vállalása cserében a török elleni hatékony védelemért, s mindegyikre a magyar urak törvényekre hivatkozó vagy az országgyűlés egyedüli illetékességét hangoztató elutasítása – mindez nem kelt gyanút az irat hivatalos jegyzőkönyv voltával szemben. A harmadik, ugyancsak jegyzőkönyvszerű tömörséggel megfogalmazott kérdésre, hogy ti. folytassák-e az ellenreformációt, váratlanul terjedőssé lesz a válasz, ismertetésre kerül a vita, *oratio recta*-ban, szinte szó szerinti idézetként hozza a „jegyzőkönyv” Zrínyi Miklós felszólalását, az ellenreformáció folytatása ellen, s miközben a többi mágnások neve említetlen marad, Zrínyi még az „incomparabilis heros” jelzőt is megkapja. Érzésem szerint egy valódi jegyzőkönyv szövegét interpolálta a svéd követ informátora, ezzel fenntartotta számunkra tartalmilag híven Zrínyi egy ismeretlen politikai beszédét, amelyben állást foglalt az evangélikusok üldözése ellen, s véleményem szerint az „incomparabilis heros” jelzővel leleplezte önmagát: ilyen jegyzőkönyv-változat csak Zrínyi valamelyik evangélikus szervitorától származhatott, s Vitnyédyőről tudjuk, hogy néhány évvel korábban már kapcsolatban volt Kleihével.

⁶⁹Uo., fol. 124–125.

Ugyanilyen részletességgel lehetne ismertetni az egymást hétről hétre vagy még sűrűbben követő jelentéseket, de több mint ötszáz folio oldal legszükszavúbb tartalmi kivonata is szétfeszítené egy beszámoló ésszerű kereteit. Ezért a továbbiakban a két legfontosabb, egymástól elválaszthatatlan kérdéskörre, Montecuccoli hadjáratára és a magyarországi elégedetlenségre összpontosítom figyelmemet.

Kleihe 1661. július 10/20-i jelentésében közli, hogy Montecuccoli parancsot kapott, vonuljon Felső-Magyarországra.⁷⁰ Indulását pénzhiány késleltette, s egyelőre csak a Tiszáig való előnyomulásra kapott parancsot, Starhemberg ugyanakkor megkezdte visszavonulását az erdélyi határszélről.⁷¹ Kemény János is kivonult Erdélyből.⁷²

A következő hetek és hónapok jelentéseiből részletesen értesülhetünk de Souches tábornagy kezdetben lelkesedéssel fogadott, majd teljes jelentéktelenségbe fulladó Buda környéki hadműveleteiről, az Újzrinyivár körüli katonai és diplomáciai bonyodalmakról, minden egyebet háttérbe szorítóan pedig Montecuccoli seregének tragédiájáról.

Montecuccoli 1661 nyár végi és őszi ún. felső-magyarországi hadjáratáról minden, e korszakot érintő magyar történeti munka megemlékezik. Megítélésének alaphangját Zrínyi Miklós Montecuccoli ellen írt röpirata adta meg egészen a legutóbbi időkig: a tábornagy katonai teljesítményének a körülményeket is figyelembe vevő méltánylására Perjés Géza tette az első kísérletet.⁷³ Kleihe jelentései a hadjárat lefolyásáról alig bővítik ismereteinket; a sereg történetére vonatkozólag azonban alapvetőek. A svéd követ jelentéseinek összeállításakor egyaránt felhasználhatta az udvari köröktől, más bécsi diplomátáktól, különböző magyar rendi forrásokból, evangélikus konfidenseitől származó értesüléseit, és szembesíthette őket a magából a seregből szerzett szóbeli és írásos információkkal.

Montecuccoli július végén indult el 18 000 emberrel Komárom mellől, és Léván, Füleken keresztül vonult a Felső-Tiszához. Serege fele részben lovasokból, fele részben gyalogosokból állt, ez utóbbiak Montecuccolinak alárendelt parancsnoka a badeni örgróf volt. A katonák élelmezéséről az útbaeső megyéknek kellett, vagy kellett volna gondoskodniuk. A gyalogezredek menet közben lemaradtak, Montecuccoli a lovassággal augusztus 17-én elérte Tokajt, és ott egyesült Starhemberg Erdély felől visszavonuló seregével.⁷⁴ Innen Szatmárra vonultak, szeptember 7-én hat mérföldre Szatmártól átlépték Erdély határát, hamarosan elérték Kolozsvárt, és letáboroztak a város közelében a Szamos mellett.⁷⁵ Ekkor már csak a sereg harmadrésze, legfeljebb 6–7000 ember volt harcképes, pedig ellenséggel eddig, és szerencséjükre ezután sem találkoztak.

Montecuccoli serege július elején, a tatai táborban, még fegyelmezett és egészséges volt. 130 mérföldes vonulásuk során a rend megbomlott, a nyár előrehaladtával kitört a vérhas. Már augusztus elején naponta 15–20 katonát vitt el a járvány, s hogy milyen légkör vette körül a sereget, arra félelmetes fényt vet Kleihe pozsonyi informátorának

⁷⁰ Uo., fol. 129.

⁷¹ Uo., fol. 145–146, az 1661. július 24/augusztus 3-i jelentésben.

⁷² Uo., fol. 153, az 1661. július 31/augusztus 10-i jelentésben.

⁷³ *Perjés Géza: A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita. Századok, 95 (1961), 509–512.*

⁷⁴ *SRA Diplomatica, Germanica 287, fol. 161.*

⁷⁵ Uo., fol. 195–196, 206, 219.

ezt kommentáló fohász: „segítsen minket, szegény evangélikusokat, az isten ezután is”.⁷⁶ Aki lemaradt vagy elkószált a seregtől, agyonverték a magyarok; egy hadjárat végi összesítés szerint 663 gyalogost és 708 lovast. A vérhas áldozatainak száma meghaladta a 3000-t;⁷⁷ Montecuccoli is megbetegedett, de felgyógyult, Starhemberg altábornagy és Bissere dragonos ezredes belehalt. Szeptember elején a gyalogságot az alezredek vezették, mert a parancsnok, a badeni örgróf, helyette, Sporck altábornagy, valamint Schaff és Wallis ezredes egyszerre esett le a lábáról. „El lehet képzelni ezek után, hogy mi a helyzet a közkatonáknál.”⁷⁸ A seregből titkon Bécsbe küldött levelek – mert aki nem szolgálati ügyben írni merészt, a kézlevégás büntetését kockáztatta – arról panaszkodnak, hogy sokszor 8–10 napon át egy falat kenyeret, 14 napon át egy csepp bort nem tudtak pénzért sem kapni, éretlen gyümölcsön éltek és a mocsarak bűdös vizét itták. „Csak egyszer kijussak ebből az országból, soha ember engem ide vissza nem hoz” – írta Matthias Paltinger ezredkirurgus.⁷⁹

Szeptember közepén Kolozsváron kapta kézhez Montecuccoli a visszavonulási parancsot. Őrséget hagyott a városban, és a sereggel visszament Szatmárra. Helyzete elkeserítő volt; a legkisebb katonai sikert sem mutathatta fel, az elérhetetlen Erdély helyett a már kiélt Magyarországon kellett téli szállást keresnie, és nem számíthatott a lakosság béketűrésére. A magyarok azt mondogatták, hogy elsősorban ők voltak azok a törökök, akik ellen a tábornagy hadbavonult, és visszatérő csapatait ellenségként fogadták.⁸⁰

1661 őszén azonban nemcsak Montecuccoli vallott kudarcot, hanem Kemény János is. Az erdélyiek jobban félték már a némettől, mint a töröktől, Apafi tábora egyre nőtt, Keményé szinte elfogyott. Ebben a szánalmas katonai helyzetben a békevágy lett úrrá Bécsben, elfogadták volna a török bármely feltételét, és feladták Kemény erdélyi fejedelemségét.⁸¹ Amikor 1662 február elején megérkezett Bécsbe a nagyszöllősi katasztrófa híre, a svéd követ úgy látta, hogy „a fájdalmat, amit emiatt a vereség miatt éreznek, jócskán enyhíteni fogja, ha ezzel Kemény János is a másvilágra ment, . . . mert így tisztességgel megszabadultak tőle . . .”⁸² A tisztességre mindenesetre vigyáztak, a Kemény mellé rendelt német katonaság Nagyszöllőstől elfutott parancsnokát hadbíróság elé állították, Kemény utolsó híveit kitartásra buzdították, de a Kemény helyébe felajánlkozó önjelölteket, Kemény Simont, Rákóczi Ferencet nem támogatták.⁸³ Nem a császárpárti erdélyiekre, hanem – érthetően – a császári sereg maradványainak megmentésére volt gondjuk.

1661. október 24-re tanácskozásra hívták Bécsbe a magyar urakat, akik azonban csak ahhoz járultak hozzá, hogy Montecuccoli seregét Magyarországon küldjék téli szállásra, élelmezésük elől elzárkóztak. Így az udvar kénytelen volt a megyékhez for-

⁷⁶ Uo., fol. 158.

⁷⁷ Uo., fol. 603.

⁷⁸ Uo., fol. 195–196, 209, 219.

⁷⁹ Uo., fol. 212–213.

⁸⁰ Uo., fol. 208, 219.

⁸¹ Uo., fol. 371.

⁸² Uo., fol. 499.

⁸³ Uo., fol. 552, 526.

dulni.⁸⁴ Közben Felső-Magyarországon senki nem fogadta be az Erdélyből visszatért katonákat. Kassa bezárta kapuit és védekezésre készült, a megyei nemesség Tokajtól Eperjesig fegyverben állt Bakos Gábor, II. Rákóczi György egykori hadvezére parancsnoksága alatt, és Szatmártól Sárosig felzendült a parasztság az erdélyi Serédy Benedek és a szatmári Nagymihályi Ádám, tehát úgy látszik, nemesek vezetésével.⁸⁵ Montecuccoli serege ezalatt a mezőkön tanyázott vagy erővel tört be a falvakba, és mivel a lakosság nem élmezte, fegyveres kézzel rekvirált.⁸⁶

Decemberben a katonaságtól sújtott megyék rendjei Kassán részgyűlésre jöttek össze. Montecuccoli hozzájuk fordult a sereg elszállásolása és élelmezése ügyében. A rendek nevében Wesselényi nádor válaszolt; hivatkozott szabadságukra, az ország kimerültségére, a rossz termésre, a német katonák rablásaira, erőszakoskodásaira, hiszen már elvették azt is, amiből ezután kellene élniük, nem titkolta a németek és magyarok között növekvő gyűlölséget, s hangot adott annak az aggodalmának, hogy felkelés fog kitörni az ország azon barátai ellen, akik több kárt okoznak, mint az ellenség, végül felszólította a tábornagyot, hogy tegyen esküt az ország alkotmányára.⁸⁷ Január 18-án végre Kassára érkeztek I. Lipót király biztosai, Szelepcsényi kancellár és Rottal János gróf, akiknek sikerült rávenni a rendeket, hogy járuljanak hozzá a katonák beszállásához és szavazzanak meg 9 vagy 10 000 mérő gabonát ellátásukra. Ennél többet nem tudtak elérni, és miután ez nem volt elegendő, február elején megkezdődött Montecuccoli ezredeinek átköltöztetése Alsó-Magyarország különböző vidékeire.⁸⁸

Ahogy a helyzet éleződött, újra megindult – néhány hónapos szünet után – az ellenreformáció erőltetése, és bár a svéd követ szerint a protestánsok elleni lépések rosszabbak is lehettek volna, maguk az érdekeltek kezdték az állapotokat elviselhetetlennek érezni.⁸⁹ Magyarországon olyan hírek terjedtek, hogy bizonyos egyetértés jött létre a császári udvar és a török porta között a magyarok teljes alávetésére. Hogy ez valóban így lenne, abban Kleihe kételkedett, de hogy előkelő miniszterek szájából megfontolkodtató nyilatkozatok hangzottak el a magyarok megrendszabályozásáról, ő sem tagadhatta.⁹⁰

Ilyen előzmények után került napirendre az 1662-i országgyűlés összehívása. A rendek előbb azért kívánták az országgyűlést, hogy ott keresztülvigyék a német katonaság eltávolítását az országból, ahogy azonban a helyzet egyre jobban elmérgesedett, kezdték a német csapatok távozását az országgyűlésen való részvételük előfeltételének megtenni. A nemesség mindenképpen gravaminális országgyűlésre gondolt. A főurak ezzel szemben rövid országgyűlést akartak, felhatalmazást a török háborúra, a sérelmek tárgyalásának mellőzésével. Időközben kiderült, hogy a birodalom nincs felkészülve a török háborúra, az udvar most már a minden áron való békére törekedett, de a sérelmeknek, főleg a vallási sérelmek tárgyalásának továbbra sem akart teret engedni. Így a leg-

⁸⁴ Uo., fol. 339, 360, 365.

⁸⁵ Uo., fol. 397, 406, 428.

⁸⁶ Uo., fol. 397, 431, 446, 494.

⁸⁷ Uo., fol. 434–435, az 1661. december 25/1662 január 5-i jelentés B. melléklete. A kassai részgyűlés felirata I. Lipóthoz 1662. január 12-én uo., fol. 657–660.

⁸⁸ Uo., fol. 397, 459, 507, 514, 517, 527.

⁸⁹ Uo., fol. 357, 372.

⁹⁰ Uo., fol. 202–203.

rosszabb kompromisszum jegyében került sor az országgyűlésre, s az nem is végződhetett másképpen, mint ahogy végződött: a katolikus és protestáns rendek közti nyílt szakítással, a protestánsok eltávozásával. Ezzel a lehetőséggel I. Lipót magyar tanácsosai már az országgyűlés meghirdetése előtt számoltak, és vállalták.⁹¹ Nagyon is megalapozott volt tehát Kleihének az országgyűlési meghívók kibocsátásához fűzött kommentárja: „Minden jel szerint a magyarok nem sok vigaszt fognak lelteni ezen az országgyűlésen.”⁹²

Az országgyűlés előkészítésével kapcsolatos információk begyűjtésében Kleihe kitűnő munkát végzett. Már 1662. január 2/12-i jelentésében említi, hogy Nádasdy országbíró egy olyan „éles hangú iratot” küldött Bécsbe, amelyet tőle igazán nem vártak.⁹³ Hogy mi volt ez az éles hangú irat, teljes bizonyossággal nem tudjuk. Az a gyanúm, hogy arról a terjedelmes votumról van szó, amely néhány héttel később, mint a Bécsbe hívott magyar tanácsosok állásfoglalása szerepel a mellékletek közt.⁹⁴ Ezenkívül megszerezte Lippay érsek⁹⁵ és Forgách Ádám tábornok 1622. március 11-én kelt votumát⁹⁶ is. Az 1659. és 1662. évi országgyűléssel kapcsolatos udvari elképzelések különbözőségének illusztrálására megszerezte a városoknak küldött meghívólevelek szövegét.⁹⁷ Beszámol Kleihe a nádor igazán nem irigylésre méltó helyzetéről is: az udvar szemére vetette, hogy ígérete ellenére inkább hátráltatta, mint hogy elősegítette volna a Montecuccoli-sereg téli elszállásolását, a rendek viszont azzal vádolták, hogy kiszolgálja az udvart, és iga alá hajtja saját hazáját.⁹⁸

Mint ezek az információk és dokumentumok is mutatják, a svéd követ nagy érdeklődéssel készült az országgyűlésre. Április 12/22-én jelenti, hogy a hajóhid, amelyen keresztül Lipót be fog vonulni az országgyűlés színhelyére, már Pozsonyban van, egy héttel később, hogy összeszerelték.⁹⁹ Ezek után azt hiszem érthető, hogy izgatott érdeklődéssel kezdtem hozzá a soron következő jelentések olvasásához, abban a reményben, hogy az 1662. évi országgyűlés történetének eddig ismeretlen, fontos forrását tartom a kezemben. A csalódás mérhetetlen volt.

Kleihe 1661–1662. évi bécsi követségének fő feladata az olivai béke végrehajtásával összefüggő kérdések rendezése volt. Lassú és szívós munkával 1662 tavaszára sikerült ezeket a kérdéseket megoldásuk küszöbére juttatnia. Feladata befejezéséhez magasabb rangú, tekintélyesebb diplomatákra volt most már szükség, és 1662 április végén Bécsbe érkezett Per Sparre és David Mevius, hogy Kleihével együtt tető alá hozzák az előkészített megoldásokat. Ezzel a pozsonyi országgyűlés a svédek számára érdektelenné vált. A követjelentések keltezéséből tudjuk, hogy a követek, miután

⁹¹ Uo., fol. 545.

⁹² Uo., fol. 622.

⁹³ Uo., fol. 446.

⁹⁴ Uo., fol. 535–548, az 1662. február 15/25-i jelentés B. melléklete.

⁹⁵ Uo., fol. 590–596, az 1662. március 8/18-i jelentés D. melléklete.

⁹⁶ Uo., fol. 598–599, az 1662. március 8/18-i jelentés E. melléklete. Az 1662. április 12/22-i jelentés C. melléklete Zrínyi Miklós levele a stájer rendekhez (uo., fol. 661–662), kiadta más példányból *Csapodi Csaba*: Kiadatlan Zrínyi-levelek. Irodalomtörténeti Közlemények 1962. 745–747.

⁹⁷ SRA Diplomatica, Germanica 288, az 1662 április 19/29-i jelentés B. és C. melléklete.

⁹⁸ SRA Diplomatica, Germanica 287, fol. 654.

⁹⁹ Uo., fol. 654, Germanica 288, az 1662 április 19/29-i jelentésben.

I. Lipót május 22-én Pozsonyba ment,¹⁰⁰ maguk is a magyar országgyűlés színhelyére utaztak, heteket töltöttek ott, de a magyar ügyekről meg sem emlékeztek. Június végén vagy július elején Kleihe követvársáival együtt elutazott Bécsből; küldetése befejeződött.

Az 1662-i országgyűlés további menetéről három melléklet maradt fenn a stockholmi levéltári anyagban. Egy 1662. július 23-án Bécsből keltezett jelentés beszámol róla, hogy Wesselényinek július 16-án Pozsonyban ünnepélyesen átadták az aranygyapjas rendet, ezenkívül – elválasztva a követjelentésektől – fennmaradt az evangélikus rendek augusztus 12-i manifesztuma és egy rövid információ az országgyűlés szeptember 1-i bezárásáról.¹⁰¹ E három melléklet provenienciája nem világos. Nem lehetetlen, hogy birodalmi ügyeinek befejezése után Kleihe még visszatért Bécsbe, de ha így volt is, jelentései nem maradtak ránk. A bécsi svéd követjelentések sorozatában újabb három év szünet következik.¹⁰²

**Gustav Heckenast: Swedish Legate's Reports from Vienna on Hungary,
1652–1662**

The paper informs on the Hungarian relations of the reports of Matthias Biörenklou (1652), Heinrich Stäyger (1654–1655) and Schweder Dietrich Kleihe (1655–1657, 1661–1662) (Svenska Riksarkivet, Stockholm, *Diplomatica, Germanica* 278, 280–288). Swedish diplomats regarded the Hungarian political life with an even growing interest. In their reports they inform about the advance of the counterreformation, about the political trends among Hungarian estates; the connection between Hungarian magnates and the Court; the significance of Transylvania in supporting the liberal rights of the estates and about the struggles against the Turks. They have gained their information from transylvanian diplomats on the one hand and from the company of various Hungarian aristocrats on the other hand, but first of all by the confident-chain built among Hungarian Lutherans. In many cases the copies of the official papers or letters of their informers were enclosed to their reports.

We have got especially detailed reports on the diet of 1655, on the Hungarian reaction of George Rákóczi II's Polish campaign, on the campaign of Montecuccoli in 1661 and on the fall of John Kemény. The information are all reliable ones, because the legate corrects the wrong data. A special interest is shown in case of the following personalities among Hungarian politicians: Chancellor George Szelepcsényi, Palatine Franz Wesselényi, Franz Nádasdy Supreme Judge and Nicholas Zrínyi, Ban of Croatia.

¹⁰⁰ Uo., az 1662 május 17/27-i jelentésben.

¹⁰¹ Uo., Per Sparre Hamburgban kelt 1662. július 26-i jelentése után; *Germanica* 604, Nr. 31–32 (B., ill. C. betűvel jelölve).

¹⁰² A fentiekben 1982 március–áprilisi stockholmi levéltári gyűjtésemet ismertettem. A követjelentések Magyarországra vonatkozó lényeges részeit, valamint a mellékletként hozzájuk csatolt iratokat lemásoltam. A másolatok nálam hozzáférhetők.

**Густав Хекенаст: Донесения шведских послов в Вене о Венгрии
с 1652 по 1662 г.**

Статья освещает венгерские аспекты донесений Маттхиаса Бьеренклоу (1652 г.), Хейнриха Штайгера (1654—1655 гг.) и Шведера Дитриза Клеихе (1655—1657 гг., 1661—1662 гг.) Svenska Riksarkivet, Stockholm, Diplomatica, Germanica 278, 280—288). Все интенсивным интересом обратились шведские дипломаты к венгерской политической жизни. В своих донесениях они тщательно описывают развитие контрреформации, политические направления внутри сословности Венгрии, отношения между королевским двором и венгерскими магнатами, значение роли Трансильвании в защите сословной свободы, армию Габсбургов и сражения против турков. Шведские послы получали свои информации и от трансильванских дипломатов и от людей окружения разных венгерских аристократов, а главным образом путем интимной сети венгерских лютеранских кругов. В добавлении донесений послы часто послали копии официальных документов или письма своих информаторов. Донесения особо детально занимаются государственным собранием 1655 года, венгерским откликом похода Дьердя Ракоци II в Польше, походом Монтекукколи 1661 года, падением Яноша Кеменя. Информации достоверные, так как посол постоянно проверяет и исправляет ошибочные сведения. С необычным вниманием относились к таким венгерским политическим деятелям как канцлер Дьердь Селепчени надор Ференц Вешшелени, главный королевский судья Ференц Надашди и бан Кroatии Миклош Зрини.